

о. Юрій Мицик

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ КРИМСЬКОГО ДИПЛОМАТАРІЮ СЕРЕДИНИ XVII – КІНЦЯ XVIII ст.

У цій статті ми продовжуємо роботу з виявлення й публікації матеріалів до Кримського Дипломатарію, видання якого є одним з пріоритетних завдань Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Про значення цього видання ми писали в попередніх працях і публікували також певні документи¹.

Відкриває цю публікацію лист від 19 жовтня 1650 р. кримського хана Іслам Гірея III (панував у 1644–1654 рр.) до коронного підканцлера Анджея Лещинського. Цікаво, що Лещинський у цей час був підканцлером (1645–1650), а канцлером став лише 8.12.1650 р.² Можливо це помилка, а можливо кримська дипломатія була добре обізнана зі справами королівського двору і тому назвала Лещинського канцлером, трохи випередивши його формальне призначення на цю посаду. Лист по суті є глейтом (проїжджим листом), який давався послам для вільного проїзду територією своєї чи іноземної держави. Він був переданий послом Мустафою-беєм, який прямував транзитом через Річ Посполиту до Швеції. Про це посольство досить добре відомо з німецькомовної хроніки “Театр Європи”, яка подала навіть портрети трьох його членів. Цікаво й те, що хан покликувався на своїх дідів і прадідів, які “мали спільну приязнь з шведськими королями і через своїх послів вільно й по-братськи зносилися”. Цей лист доповнює невелику групу послань, які хан трохи пізніше направив королеві Яну Казимиру і А. Лещинському³. Цей лист був опублікований у складі нещодавно виданого табірною (канцелярій-

¹ о. Юрій Мицик, ‘Матеріали до історії Кримського Дипломатарію (XVI ст.)’, *Наш Крим*, К., 2016, вип. II, с. 202–210; о. Юрій Мицик, ‘Матеріали до історії Кримського Дипломатарію кінця XVI – середини XVIII ст.’, *Наш Крим*, К., 2017, вип. III, с. 79–105.

² *Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik, 1992, с. 57, 111.

³ *Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.*, К., 1965, №№ 134, 135, с. 350–354.

ного) щоденника польного гетьмана литовського князя Януша Радзівіла⁴. Хоча цей лист і був друкований за тогочасною польсько-мовною копією, однак у перекладі українською він буде доступніший вітчизняним дослідникам. До того він невеликий за обсягом.

Далі йдуть документи з архівосховищ, насамперед із зібрань Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Тут зберігається великий збірник рукописних копій кінця ХІХ ст. різноманітних документів останньої третини ХVІІ ст. з московських архівів (нині – РДАДА – Російський державний архів давніх актів у Москві)⁵. Привертає увагу в першу чергу лист 1686 р. кримського хана Селім-Гірея I (панував у 1671–1677, 1684–1690, 1692–1698 рр.) до гетьмана Івана Самойловича. Це знову ж таки проїжджий лист, який був даний кримському послу до Москви. Оскільки він мав їхати через територію Лівобічної Гетьманщини, хан клопотався за проїжджий лист гетьмана.

Наступним є лист 1688 р. казикерменського бея Темір-шах мурзи до кошового отамана Івана Гусака (отаманував у 1688–1691, 1691–1693, 1695, 1728 рр.). Цікаво, що Гусак вперше став отаманом 20.12.1688 р., а лист мурзи від 20(10) грудня 1688 р. вже називає його кошовим отаманом. Очевидно треба дещо уточнити термін каденції цього кошового. Мурза поза сумнівом був комендантом Казикермена. Це був час між двома Кримськими походами 1687 й 1689 рр., тому компліменти з обох боків (хоч і дуже стислі) слід віднести до загальноприйнятого в ті часи дипломатичного етикету. Мова у листі йде про вільний проїзд до хана січового посла, який мав зайнятися справою полонених. Однак мурза відмовлявся це зробити тому, що відпущені раніше з Криму чотири запорожці не передали вповні обіцяного викупу, хоч давали на це присягу. Листи ж мурзи до попередника Гусака – кошового Филона Лихопоя були безрезультатними, бо той відписався: “я про це не знаю, бо це діялось не за мого уряду”. Мурза у відповідь резонно заявив: “Але ж хоч кошового перемінили, та Військо Запорозьке не перемінилось!”. Справа видно затягнулась...

⁴ *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, część 1: Dziennik kancelaryjny 1649–1653*, Warszawa, 2019, s. 446–447.

⁵ *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ)*, ф. II, спр. 13518–13635.

Документи панівної верхівки Кримського ханату, що наводяться в цій статті, завершує лист 1768 р. солтана Крим-Гірея, вірогідно ханського сина, до підхорунжого Великого князівства Литовського. Його у тогочасній польськомовній копії було виявлено нами у зібраннях відділу рукописів Бібліотеки Чарторийських у Кракові. Він, знову ж таки, стосується дипломатичних питань. Одержавши листа від якогось полковника, посла чи гінця Речі Посполитої, він послав до турецького султана Мустафи III представника цього посла й мурзу для його супроводу, а також іншого татарина для супроводу полковника, який повертався через Крим до Речі Посполитої. Сам же з військом вирушав на зустріч з адресатом і після переговорів з ним обіцяв виконати його прохання. Не забуваймо, що листа було написано напередодні російсько-турецької війни 1768–1774 рр. або (що менш вірогідно) на самому її початку, в якій барські конфедерати Речі Посполитої були союзниками Османської імперії.

У додатках подаємо 4 документи 1686–1688 рр., тобто періоду Першого Кримського походу і підготовки до Другого походу зі згаданої збірки копій. Це: лист українського посла до Кримського ханату Івана Лисиці до гетьмана Івана Самойловича⁶ і конфесати (протоколи допитів) полонених татар. У першому з них, написано з Казикермену, гетьман інформується про переговори Лисиці й хід переговорів з казикерменським беєм. Перша конфесата була взята наприкінці 1687 у татарина Барамчи. Він був сином татарина Чорного (?) й української невольниці, мешкав у кримському селі Карказ, брав участь у наскоку на сотенний центр Полтавського полку Китайгород (нині – село у Царичанському районі Дніпропетровської області), де й потрапив у полон. Дві інші конфесати є колективними, тобто кількох татар, які були взяті в полон компаніями полковника Іллі Новицького у верхів'ях річки Тясмин. До речі, один з них “именем Доинкгелды, кажет породы украинной з тамобочного города Тарасовьки. А завезено его в Перекоп малым хлопъцем”. Полонені розповіли про укріплення Казикермена, становище у ньому, про військові плани хана, дії орди під началом калги-солтана й нурадин-солтана, турецьких військ. Цікаве свід-

⁶ Ймовірно оригінал цього листа знаходиться в ф. 229 (“Малороссийский приказ”) РГАДА, оп. 1, № 136, ч. 2, арк. 159–168, 380–385, 388–391.

чення про ворожбу “стрілою”, яка віщувала невдачу, після чого з сотні татар продовжувати наскок зважилися лише 28, але трохи пізніше вони зазнали поразки.

Ці матеріали дещо доповнюють майбутній Дипломатарій Кримського ханату, проливають світло на дипломатичні відносини Кримського ханату з Річчю Посполитою, Україною-Гетьманщиною і певною мірою зі Швецією. Документи, вміщені в додатках, теж стосуються дипломатичної, а також військової діяльності, особливо в часи Кримського походу 1687 р.

Сподіваємося, що наведені нижче документи стануть у пригоді дослідникам історії Кримського ханату.

Документи

№ 1

1650, жовтня 19. Бахчисарай. – Лист кримського хана Іслам-Гірея III до коронного підканцлера Анджея Лещинського

“Копія листа від Іслам Гірея солтана, кримського хана, до й. мості ксьондза підканцлера від 19 жовтня, привезеного до Варшави Мустафою-беєм в році 1650.

Найзначнішому і найщасливішому з християнського народу, великому канцлеру, котрому хай Господь Бог всі справи доведе до щасливого кінця. Після побажань доброго здоров'я і щасливих успіхів ставлю до відома, що якщо ви з зичливого й доброго ставлення до нас захочете запитати про наше здоров'я, то з милості Найвищого Бога в ці дні нашого щасливого панування заради нашого пророка Магомета ми забезпечені милим миром і залишаємося у доброму здоров'ї й утверджені силою наших військ. Крім того, знайте, що оскільки здавна наші предки, наші значні діди й прадіди, душі яких нехай спочивають з Богом, мали спільну приязнь з шведськими королями і через своїх послів своїх вільно й побратарськи зносилися. А з нашим дружнім листом нам довелось туди відправити одного з наших переднійших слуг – Мустафу-бея. Жадаємо від вашої вельможності, як тільки цей наш згаданий посол прибуде до коронної держави, вашій владі підлеглий, щоб ви про

нього доповіли найяснішому королю й. мості, нашому брату, і послу, який прямує для виконання нашої пильної послуги, дали б свою допомогу і порятунок, щоб він міг найшвидше поспішити в путь днем і вночі. Особливо ж, щоб на його шляху туди й назад, не було ніде жодної затримки. І взагалі, щоб він дізнав всілякої допомоги й порятунку у пильній відправі на такому шляху. При цьому зичимо вашій вельможності від Бога здоров'я й довголіття.

Писано в нашому столичному місті Бахчисараї в місяці, названому Сабан, року по смерті нашого пророка 1070”.

Опубліковано: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, część 1: Diariusz kancelaryjny 1649–1653, Warszawa, 2019, s. 446–447.

№ 2

1686, лютого 8 (січня 29). Бахчисарай. – Лист кримського хана Селім-Гірея I до гетьмана Івана Самойловича

“Jaśnie wielmożny mści panie hetmanie ich carsk[iego] wielicz[stwa], mój wielce mści panie i przyjacielu!

Posłany ich carskiego przeświełego wieliczeztwa cokołwiek nam doniosł, tak przez pisania, jak o i ustnie, wyrozumieliśmy wszystko; przy starym i naszego posła do ich carskiego przeświełego wieliczeztwa wyprawić umyśliliśmy i posyłamy. Za którym w. m., m. m. pana, upraszamy, ażeby wprędce był przepuszczany, tak do ich carskiego wieliczeztwa, jako i nazad powracającego. W czym uznana przyjaźń wzajemności wypłacać submitując, zostawam w. m., m. m. pana, uprzejmie życzliwy przyjaciel Selim Girej, chan krymski.

Z Bachcisaraju d. 29 january r. 1686”.

Переклад:

Ясновельможний мсці пане гетмане їх царського величності, мій вельце мсці пане і приятелю!

Посланий їх царської пресвітлої величності все, що доніс, як листовно, так і усно, ми зрозуміли. При [цьому] старому і нашого посла задумали і послали до їх царської пресвітлої величності. За якого в. м., м. м. pana, прошу, щоб швидко був пропущений як до їх царської величності, так і повертаючогося назад. За дізнану при-

язнь обов'язуюся взаємно відплатити, застаючи в. м., м. м. пана, люб'язно зичливий приятель Селім-Гірей, хан кримський.

З Бахчисараю д. 29 січня р. 1686.

IP НБУВ, ф. II, спр. 13518–13635, арк. 133. Копія кінця XIX ст.

№ 3

1688, грудня 20 (10). Казикермен. – Лист казикерменського бея Темір-шах мурзи до кошового отамана Івана Гусака

“Mści panie koszowy Wojska Zaporoskiego, mój wielce mści panie i przyjacielu!

Od Pana Boga dobrego zdrowia w. mś. mś. panu użyczywszy, przyjaźń moje sąsędka przesyłam i winszuję w. mś. pana na tym urzędzie, aby Pan Bóg dał długie lata i szczęśliwie fortuny ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim z nami w bliskim sąsiedztwie w dobrej przyjaźni zostawać. Przy tym oznajmuje w. mści, że przybył do nas do Kazykiermenia Daniło tołmacz sam o czwart z towarzystwem i podał nam lyst od w. mści. Co piszesz w. mć. tak, że zdawno sobie życzye tego, żeby z nami w bliskim sąsiedztwie w miłości braterskiej zostawać, a że zaz[d]rosliwie ludzie do tego nie dopuskają. Tedy, jeśli wola będzie wasza, żeby z nami w braterskiej miłości zostawali, to raczcie w. mści pisać do chana jego mści, i ja, blizki wasz sąsiad, będę przyczyną do chana jego mści, także strony niewolników obudwoch stran. Podał nam tołmacz listy i rejestre, żeby puściliśmy tołmacza waszego w Krym dla wyszukania niewolników, nie mając do naszych monarchów żadnego lista, tylko do sołtana jego mści perekopskiego za jednym niewolnikiem. Zaczym i o niewolnikach raczcie w. mś. pisać do monarchów naszych do Krymu, żeby niewolniki obudwoch stran byli na woli, a ja bez woli monarchów swoich nie mogę pozwolić obudwum stronom niewolnikom roznie (?) na czynić. Jeśli w. mści żądacie, żeby z nami w braterskiej zyczliwości zostawać i niewolniki obudwuch stran byli na woli, to w tym raczcie pisać do Krymu do monarchów naszych. Pisałem ja do w. mści przez Demka Wasureńskiego, żeby strony niewolników do nas nie przysyłał, i od w. mści żadnego naszego niewolnika nie potrzebowałem. A że w. mś. jednego naszego niewolnika przysłał, potrzebując swego towarzysza Romana, to być nie może, żeby Roman

za niego był odpuszczony. Dosyć mieliście w. mści powołoności od naszych ludzi, że tak rok czterech towarzyszów waszych na sumienie ich odpuścili do Sieczy, który za siebie miał dać gotowymi okup, który miał dać za siebie niewolnika, dusze za dusza, i żaden według swojej przysięgi dosyć nie uczynił, za którymi wiele razy ludzie naszypisali do pana Lichopoja koszowego. On tak odpisował, że ja o tym nie wiem, nie za moim urzędem to się działo. Luboc koszowy się odmienił, ale Wojsko się Zaporozkie nie odmieniło, winnemu kazać się wypłacić, co odpuszczonych waszych towarzyszów imieniem pisze do w. mci: jeden Stepan Kułko, towarzysz kurenia Niezamajowskiego, szacował za siebie okup gotowymi łewów półtorasta i odpuścił za siebie tataryna, co gospodarz Stepanów nie przyniósł. Drugi Szoch Niewodniczy, towarzysz kurenia Niezamajowskiego, szacował za siebie okup łewów sto dwadzieście i ten oddał nie wszytek okup, został winien trzy beczki boroszna, jedną pszona a dwie monki przenicznej. Trzeciego Maksima, niewolnika, kozak Ihnat i Jacho, towarzystwo kurenia Niezamajowskiego, wzięli na swoje sumienie pomienionego Maksima, mieli za niego dać okup ośmi beczek monki i po ten czas żadnej reczy nie dali. Czwarti Josko Strapczenko szacował za siebie naszego niewolnika dusze za dusze; i ten po te czasy nie odpuścił. Za czym teraz tego Mustafa zostawie za Strapczeka, a więcej strony niewolników nie przysyłaj w. mci do mnie, bo staniec (?) i sam będzie w niewoli. I teraz miało to być, tylko dla blizkiego sąsiedztwa teraz odpuszczam, a druga, że moskal załoga był przy nich, nie mając ni od kogo do nas żadnego znaku, tylko załoga z waszym towarzystwem przyjeżdżał. To donoszy do wiadomości w. mci, ostawam nazawsze wszego dobra życzliwym przyjacielem.

Temirszach-murza, bej kazykiermeński.

Z Kazykermienia dnia 10 decembra 1688.

Адреса: “Івану Husaku, атаману кошзовему Војска Запоровського, в Sieczy oddać należy”.

Переклад:

“Мосці пане кошовий Війська Запоровського, мій вельми мці пане і приятелю!

Від Господа Бога доброго здоров’я в. мс. мс. пану узичивши, мою сусідську приязнь посилаю і віншую в. мс. пана на цьому уряді, щоб Господь Бог дав довгі літа і щасливої фортуни з усім Військом

Запорозьким, щоб з нами у близькому сусідстві в добрій приязні залишатися. При цьому повідомляю в. мості, що прибув до нас до Казикермену Данило товмач сам о чварт з товариством і подав нам лист від в. мості. Пишеш в. мость так, що здавна зичили собі того, щоб з нами у близькому сусідстві бути в братерській любові, але заздрісні люди до цього не допускають. Тоді, якщо буде ваша воля, щоб ми були в братерській любові, то звольте в. мость писати до хана його мості і я, близький ваш сусід, буду клопотатися перед ханом його мостью також щодо невольників обох [наших] країн. Подав нам товмач листи й реєстри, щоб ми пустили вашого товмача в Крим для відшукання невольників, не маючи до наших монархів жодного листа, тільки до солтана його мості перекопського за одним невольником. Зачим і про невольників звольте в. мс. писати до наших монархів до Криму, щоб невольники обох сторін були на волі, а я без волі своїх монархів не можу дозволити невольникам з обох сторін чинити розмін (?). Якщо в. мость жадаєте, щоб з нами бути в братерській зичливості і невольники обох сторін були на волі, то в такому разі звольте писати до Криму, до наших монархів. Писав я до в. мості через Демка Васюринського, щоб він до нас не прислав щодо невольників і від в. мості жодного нашого невольника не вимагав. А що в. мость одного нашого невольника прислав, потребуючи за нього свого товариша Романа, то цього не може бути, щоб Роман був відпущений взамін за нього. Досить мали в. мость слухняності від наших людей, що рік тому чотирьох ваших товаришів на їхню совість відпустили до Січі, котрі мали дати за себе викуп готівкою і невольника, душу за душу, і жоден не вчинив цього досить згідно зі своєю присягою, за них багато разів наші люди писали до пана кошового Лихопоя. Він так відписав: «я про це не знаю, бо це діялось не за мого уряду». Але ж хоч кошового перемінили, та Військо Запорозьке не перемінилось! Щоб винному наказати виплатити, то відпущених ваших товаришів пишу по імені до в. мості. Один Степан Кулко, товариш куреня Незамаївського, він оцінив себе на викуп готівкою у півтора ста левів і відпустив за себе татарина, але господар Степана не приніс (!). Другий Шох Неводничий, товариш куреня Незамаївського, він оцінив себе на викуп готівкою у сто двадцять левів і цей віддав не весь викуп, а винен три бочки борошна: одну пшона а дві – пшеничного бо-

рошна. Третього Максима невільника козаки Гнат і Яхно, товариші куреня Неземаївського, взяли на свою совість згаданого Максима, мали за нього дати викуп вісім бочок борошна, але й досі жодної речі не дали. Четвертий Йосько Страпченко оцінив за себе нашого невільника душу за душу; і цього досі не відпустив. Зачим тепер цього Мустафу ставлю за Страпченка, а більше щодо невільників не присилай в. мость до мене, бо (...) * і сам буде в неволі. І тепер це мало бути, тільки заради близького сусідства тепер відпускаю, а друге, що москаль залогою був при них, не маючи ні від кого до нас жодного знаку, тільки із залогою (?) з вашим товаришем приїжджав. Донісши це до відомості в. мості, залишаюсь назавжди всього добра зичливим приятелем.

Теміршах-мурза, казикерменський бей.

З Казикермену дня 10 грудня 1688”.

Адреса: “Івану Гусаку, атаману кошовому Війська Запорозького, в Січі належить віддати”.

IP НБУВ, ф. II, спр. 13518–13635, арк. 397–399. Копія кінця XIX ст. Записи: “Малороссийская: От бей казикерменского, подан в Батурині з толмачами генваря 2 д. року 1686”; “Русская: 197 году генваря в 22 день, списан”.

№ 4

1768, жовтня 3 (вересня 22) (?). – Лист солтана Крим-Гірея до підрунжого Великого князівства Литовського.

“Od godnego pólkownika odebrałem list j. w. mć. pana, który wyrozumiawszy dziękuję za powinszowanie mnie i ojcu memu tego stopnia, na którym jestem oraz do najjaśniejszego cesarza j. mć i ojca mego drugiego czł[owi]jeka j. w. w. mć. pana wyprawić kazałem i tatara mego murze dla konwoju przydałem i drugiego, powracającemu pólkowniku dałem. Sam z wojskiem niemałym ruszam do j. w. w. mć. pana i rozmówiwszy się z nim na proźbę jego wszystko uczynię. Proszę tylko w dawnej mie mieć pamieci”.

Переклад:

“Від гідного полковника отримав лист ясновельможного мості пана, ознайомившись з яким, дякую за поздоровлення мене

і мого батька такого рівня, на котрому я перебуваю. Я наказав відправити до найяснішого цісаря його мості і мого батька іншого чоловіка ясновельможного вельми мостивого пана і татарина мого мурзу для супроводу придав і другого дав, полковникові, який повертається. Сам я з чималим військом вирушаю до ясновельможного вельми мостивого пана і по розмові з ним вчиню все на його прохання. Прошу тільки пам'ятати про мене”.

*Бібліотека Чарторійських. Відділ рукописів. № 1701. IV.
Тогочасна копія. “Сорія листу найяснішого солтана j.мс.
do podczaszego litt[eskiego]”, тобто “Копія листу найяснішого
солтана його мості до литовського підчашого”.*

Додатки

№ 1

1686, жовтня 7 (вересня 27). Казикермен. – Лист українського посла до Кримського ханства Івана Лисиці до гетьмана Івана Самойловича.

“Ясневелможный милостивый пане, мой велице милостивий добродію!

С повинности моей служебничой ознаймую велможности вашей, пану моему милостивому и милостивому добродієви, же ест естесмо з Очакова в задержаню, бывши отпушени зовсім. И як пришол указ от хана през бея очаковского, бо нат (*помилка, треба читати “на тот” – Ю. М.*) час бил бей у хана, жеби нас отпустил из Очакова. Прибивши бей очаковский до моей господи и пришол до нас до господи, оповіл нам посполу с паном Никитою, посланим их царского пресвітлого величества, же, мовит, ест на том воля хана его милости, казал вас отпустить. Пану Никиті сказал, жеби из людми и з своими и моими речами водою ишол до Казикермен го[ро]дка, а міні так и сказал: «а тебе, мовит, потребует хан, жебис у него побувал». Отказалем бееви: «мене для чого хан его милость потребует до себе?». Отказал мені бей на то перед паном Никитою, же ти, мовит, и туда едучи, билес у хана, так, мовит, и теперь того потребует, жебись побувал и лист, мовит, одержиш до ясне-

велможного его милости пана гетмана и устне мают с тобою поговорити. Так то мусілем оного бея розказаня учинити в их руках, яко неволник. Придавши міні килкох татар, як наискорій мене одеслал до хана. Прибивши я до Перекопу, казали міні дати госпуду, а трохи спочинувши, призвал мене перед себе вейзир в замой перекопский. Роспитавшися на здорове, казал міні сісти. А потом питається мене: «Ци чулистеь, мовит, через якую есте причину задержани били так немалий час у Очакову?». Отказалем: «ми не знаем, за що нас задержано било, тилко ж есмо чули от бея очаковского, що тому есть за причина». Стал и сам міні вейзир говорити, свою оздобляючи річ на свою сторону. Отказалем на тое, що вмілем, и вейзиру. Потим бачит, же для власной своей потреби казали міні до себе прислати и так из себе здаючи, мовит до мене, як бил в хана бей очаковский, мовил, мовит, ханови, же ти собі сам зичил, жеби побувати у хана, а маеш, мовит, щось мовити ханови. Отказалем на тое вейзиру, же «я жадной потреби до хана его мил[ости] сим часом не маю и бєви я того нікгда не казалем. Бій, приїхавши от хана его мил[ости], пришол до нас обох посланих в госпуду и мовит так посланому монарх наших православних, же есть, мовит, от хана его мил[ости] міні указ, жеби вас отпустити; монаршему посланому мовил «ти, мовит, и з людом зо всім водою иди; а ти, гетманский посланий, до хана его мил[ости] иди. Маєт через тебе хан дати писмо до ясновелможного его мил[ости] пана гетмана и поговорити с тобою устне». Як тое виговорилем вейзиру, так зараз иначей почал мовить, уже ж, мовит, оставь тую мову. И стал много мовити до мене свои речи, а потим казал одийти до госпуди, дам, мовит, ханови его мил[ость] знати, ци зволит тобі у себе побувати, цили ніт. Потим мене знову перед себе вейзир призвал наедину и мовит міні: «жалуем, мовит, твоей праці, же есь, мовит, потурбовался невинне, поневаж жадной потреби до хана не маш, еднак же, мовит, потреба міні есть ис тобою устне поговорити. Я сказал: «если мене тут не потребовали, чога ж изо мною и устне говорити?». Стал на тое похлібовати, а стал много устных слув до велможности вашей, пана моего, мовити, которой то мови теперь, в сим моем листі, именно не виписую. Даст Господь Бог самому устне о всем пред ясновелможностью вашею, паном моим милостивым, росповісти. А на другий день призвав мене перед себе вейзир, стал міні мовити при всіх мурзах: «отож, мовит, хоч вас бил вейзир султанский отпустил цале зовсім, але бил здал на хана его мил[ость], якоби была

ханская воля: хоч пусти, хоч не пусти. Отож чинит хан свою приязнь противко их царского пресвітлого величества и противко ясневелможного его милости пана гетьмана приязни, отпускает вас зовсім цале. Як отпущено от вейзира султанского величества, так и отсюль в цілости, не задержуючи нікого. И лист дал до ясневелможности вашей, пана моего, от себе вейзир, и казал іхати. И так на отъїзді мовил: «идь же, мовит, до Кезикермену и там се, як скупите с посланим царского величества, людей же зо всім виправуйте до Січи, а ви, мовит, два вас, зостаньтєся из килкома людми, а то для того, жебисте зождали капечи-агу, которий з вами вкупі поїдет до их царского пресвітлого величества от султанского величества. И прибивши я до Казикермен городка, скупилемся з п. Никитою. Аги того не маш из Криму и людї нашї, так козаки, яко теж и волние люде, усі назаді зостають на водї, а то для того, же за непогодою не могут ся догребсти до Кезикермен городка. А скоро, даст Господь Бог, прибудут, то будем зараз их наперед себе до Січи виправляти, а сами мусимо зождати того аги, хоч не ради, бо такой єсть указ от хана бееви, жеби нас не отпускал, поки ага не прибудет. Тое все донєсши велможности вашей, пану моему милостивому, и милостивому моему добродїєви, дай Господи Боже, за молитвами Прєсвятїи Богородици, щасливе велможность вашу, пана моего милостивого, здорового оглядал и наинижшиє мои служебничїє услуги до ног велможности вашей, пану моему, отдал. При том всем полежаєє з наинижшими услугами велможности вашей, пана моего милостивого, панской, а отцевской милостивой ласце.

Велможности вашей, пана моего милостивого и милостивого моего добродїя, наинижшиї подножок Иван Лисица.

Дан из Кезикермен-городка 1686 септембра 27”.

IP НБУВ, ф. II, № 13518–13635, арк. 151–154.

Копїя кінця XIX ст. Запис:

“Подано октоврия 15 пана Лисици з Казикермана”.

№ 2

1687, грудня 26 (16). Батурин (?). – Конфєсата татарина Барамчи

“Мова татарина Барамчи, взятого под Китайгородом и до Батурина декаврия 16 д. 1687 року припроваженого.

Мешкал он в селы кримском Карказ в татарина Чорного, будучи спложенный от неволници руски, и меж бисурманами послідовал их во всем обычаем и віры.

А был он тепер в полі при стадах на Каланчаку. А кгда чата татарские, будучи от хана выправлена для языка под городаы украинные, ишла з Криму, теды и он з поля от тых стад до оных примішался, взявши под себе два коні. И так, прибывши десятого дня до Самары, переправовали Самар на том містцу, где переходили войска их царского пресвітлого величества з ясновелможным боярином его милостю князем Василием Васильевичем Голицином. И стоялы оны, татары, в Роскопаной могилі два дня, выпочиваючи своим конем. А потом, зостановивши кошик свой при той же Роскопаной могилі, кгда ударили под містечко Китайгород, теды там он, Баранча, от козаков изыман.

Чул он от татар тых, шо з Криму в туу чату свіжо вышли, же хан их посылаючи под городаы украинные для языка, повідал тое, иж тылко місяц новый настанет и воды замерзнут, зараз міет зо всіми своими силами итти албо под городаы их царского пресвітлого величества, албо в сторону полскую войною. И о том кажет, иж присылал султан турский до хана, приказуючи горячо, абы хан албо сам приходил, албо орды всі присылал ему на помочь против войск німецких, маючи от ных великую прикрость. Теды хан якобы в том его повелінію тым вымовлялся, же згола нелзе и самому ему итти и орду посылать. А то для того, же если б он зо всіми ордами туда против войск німецких пошол, то тут бы увесь Крим от войск их царского пресвітлого величества зостал спустошен. Чамбулы жадные, кромі их, сего часу не йшлы з Криму нікуда, тілко в тот власный час, як оны отходили в тот чамбул, пошла една чата тым боком Дніпра з Казикерману.

О войсках турецких чул он, же всі от німецких суть знесены”.

*ІР НБУВ, ф. II, спр. 13518–13635, арк. 189–190.
Копія кінця XIX ст. Запис: “196-го генваря в 16 день”.*

№ 3

1688, жовтня 26 (16). – Конфесата полонених ординців

“Повість татарина именем Джан-текій, котрого з иншими татарми самочварта добувши Новицкий, полковник комонной, на

той стороні Днепра, у полю через сотника свого полку з товариством в Батурин прислав 16 октоврия 1688 року.

Тот татарын повідається родом з Крыму и маєт в Крыму матер и брата. А як стал у Казикермені жити и, плату беручи, служит комонно, то вже тому єсть літ сім. З Казикермену вийшло було их, татар, всіх у чату за позволенем бейским з акгою именем Кадругулуй двадцеть осм чоловіка и міли цале ити для добычи под Киев на шлях тамошний. Кгды к Чорному лісу прийшовшы, знайшлы свіжий шлях, з якого зрозуміли немалую часть войска козацкого, и устрахнувшись далей ити, зараз помененный акга з двадцетма и двома ку Казикермену вернулся, их пять чоловіка на ліпших конях, заставшыся на отвагу и на свое щастя хотіли межи лісами чигринскими у верх речки Тясмина побавитися криемо, жебы когоколвек люб з городов до пасік на тую сторону идучого, люб з пасік тамобочных у городи, на сей бок Днепра виходячого, поймати и не ни з чым ку Казикермену повернутя; котрых на завтрешный день товариство полку Новицкого и инших полков, там же будучих вкупі зочивши, в полю розгромили и чотирох их живцем узяли, а пятый на лучшом коні татарин их товариш, з лука у бок постреленый, утек.

В Казикермені, повідаєт, як сего літа, так и прошлого, жадное поновы коло замку по муру и поза муром от поля не ділано, але як был в собі оный перед тым убудован и обварован, то и тепер так найдуется. А найдуется в Казикермені три замки от поля округ ровом невеликим обведено, а поза ровом еще и палями невисокими обставлено, едно для того, жебы приступу латвого чужым людем не було, а другое, щоб их же быдло не застакорвало (*описка, треба «затаскувало»* – Ю. М.) рову. Армат их всяких, як великих, так и мірных, а до них пороху, куль и всякого военного запасу великий єсть достаток. Войска комонного, що им плата доходит, ведлуг реестру найдуется трыста и двадцеть чоловіка, а пехотного з тысячу чоловік; запасу хлібного прошлыми роками за неврожаєм лишного жадного не бывало, тилко що з потребу мавали присыланого суднами з Білогородщини. Тепер зась з свого власного паханя всякого збоже великий єсть достаток, бо як коло Казикермена, так и в Крыму, сего літа на вшелякое збоже был урожай обфитый, якого сподаваючыся и вперед, тепер приліжно стараются орати и

сіяти якую мощно пашню. Хан кримский за позволенем солтана турского в сем місяці доконченом старого бея, именем Бекер з Казикермену зняв до Крыму, а иншого именем Темерчан мурзу, своего племянника, з Крыму приславшы, учинил беем там в Казикермені. Приходу войск государских, их царского пресвітлого величества, московских и козацких, як так рочного літа и сего прошлого літа к собі приходу сподівалися, так и на прийдучое літо оного над[і]ється и mezi собою в розговорах такую мову мівають, же если бы великии потугы облегли з войск государских их в Казикермені, а от хана бы им от Січы и послілку не было, то не сподіваются самы оборонитися и выдержати, еднак здаватися не мислят, але до смерты хотят при обороні битися, а то потому, же в их, бесурман, городовый люд не маєт в обыклости здаватися.

О самом хану сказует, же у Крыму теперь найдуется, а чутно било перед сым у их в Казикермені, же посля байраму (который у них, бесурман, другого перед сым прошлого місяца отправился вже) міл з Крыму он, хан, за Перекоп у поле виходити з ордами. А когда увідомілся досконале, же войска их царского пресвітлого величества московские и казацкие назад з Самары ку городам отойшли, теды того своего виходу цале занехал.

Сей настоящей зыми, если куда з Крыму хан сам маєт ити войною, албо кого от себе висилати под державу их царского пресвітлого величества, того он подлинно не відаєт. Тое еднак сказует, же в Крыму всі найдуются в великой осторожности и готовности военной.

О нурадині солтану повідаєт, же в Полщи гдєсь з ляхзькими войсками зышовшыся, міл бой и по части на них добувшися, назад знову до Белогородщины уступив, где якобы маєт знову по прежнему зымовати, а то оберегаючы от ляхов, жебы шкода орді Белогородской и Буджацкой не учинилася. О калзі солтані повідаєт, же при них чутно було в Казикермені, же якобы з Маджарской землі назад к Білогородщині уступив, а то з тых мір як немецкие войска сего літа в Великграде сербском посадный город узяли и турком збили з пляцу, теды нарекал якобы на него Ейн паша, который там на містцу везырском над войском турским старшинствовал, что не так по правде он з ордою, як оны, турки, против німцов становилися в бою и през тое з собою посердившыся, яко бы он, калга,

назад уступив. О солтану турецком не відаєт и не чуєт, если прийду-чого літа куди на войну сам пойдєт албо войска свои з турецким ви-правовати мїєт. Чутно было в Казикерменї ещє на початку прошлой весны, же солтан турецкий росказал ханови, абы старався всякими мїрами знову з их царским прєсвітлым величеством премире учинити, а з королєм полским жебы мир (...наруши?)ти не важился.

Другый татарин молодой, именов Бамкай, родимец нагайский, и маєт в Крыму матерь. В Казикерменї як стал жити и, беручи плату, служити. Юж тому дієтся два роки. И третий молодой таким же именов Бамкай, родимец нагайский, маєт в Крыму батка и матер. Тые оба два н[и] в чом не рознятєся о Казикерменском повоженю о хану, солтанах нурадину и калзі говорячы, тилко так, як и першый и товариш Джан-текій повідал, твердят и оны. А болш того нічого иньшого всі не знають, що колвєк выжей виписалосєя.

Повість татарына казикерменского Башлія, именов Сулимана Гаджія, з иньшими татарми, самочварта взятого на той сторонї Днєпра и от Новицкого, полковника комонного, через сотника его ж полку з товариством, в Батуриин присланого 16 октовря 1688 року. Тот Сулиман Гаджія кажетєся родом нагайских татар з Крыму, а став жити башлієм в Казикерменї юж тому естє роков пять. З Казикермену выйшло було их, татар, всіх у чату за позволенем бейским з акгою, именов Кадруг-улуй, двадцєть осм чоловіка и мїли цалє ити для добычы под Киев на шлях тамошний. А кгда к Черному лісу прийшовшы, знайшли шлях от Днєпра у полє дикое идучый, з якого зрозумїли немалую часть войска козацкого бути. Устрахнувшись далєй ити, зараз помененный акга з двадцєтма и двома, назад ку Казикермену вернулєся, а их пять чоловіка на липьших конєх, заставшыся на отвагу и на свое щастє, хотїли помеж лесами чигринскими у верх реки Тясмина побавитєся криємо, жебы когоколвєк люб з городов до пасїк на тую сторону Днєпра идучого, люб з пасїк тамобочных у городаы на сей бок Днєпра выходячого, поймати и не ни з чым ку дому ку Казикермену показатєся. Котрых на завтрешный дєнь товариство полку Новицкого з иньших полков, там же будучых вкупї зочивши, в полю розгромили и чотирох их живцєм узєли, а пятый на лучшом конї татарин их товариш, з лука у бок пострелєный, утек.

В Казикермені, повідаєт, як сего літа, так и прошлого, жадное поновы коло замку по муру и поза муром от поля не ділано, але як был в собі оный перед тым убудован и обварован, то и теперь так найдуется. А найдуется в Казикермені три замки через стіну, еден к другому сплош примурованых, у яких всіх тры башты суть великих. Мур в стінах ушыр на добрых два сажні, а увыш на чотиры сажні. Поза муром от поля укруг ровом невеликим обведено, а поза ровом еще от поля и палями невеликими обставлено, едно для того, жебы приступу латвого чужым людем не было, а другое, щоб их же казикерменское быдло не затаскувало попуд муром рову. Армат всяких, великих и помірных, достаток, а до ных пороху и куль и инного военного запасу дві башты повных наладовано. Войска комонного, называючогося бешліями, що им плата доходит ведлуг реестру, найдуется трыста и шестьдесят албо пятьдесят чоловіка, а пехоты янычарской всей, до бою способной, з пятьсот чоловіка. Было, повідаєт, под тысячу пехотного войска, але прошлыми роками для недостатку хліба за неврожаем килкарочным чимало поросходилося то в Білогородщину, то в Крым. Запасу хлібного прошлыми роками за неврожаем жадного лишного не бывало, тилко що с потребу мівали присыланого суднами з Білогородщыны. А теперь всякого збожа есть у них достаток, бо як коло Казикермену, так и в Крыму, сего літа был урожай на всякое збоже обфитый, якого збожа и вперед насівати стараются. Сего літа в Казикермені такая відомость и поголоска була, же на Самарі для того строится город, же в оном всяких запасов приспособившы, на придучое літо сылы государский выйшовши, Казикермена мают добувати. И як певне учуют, що войска монаршыє их царского пресвітлого величества неотмінне на Казикермен наступоватимут, то в той час сподіваются от хана всяких на посилок собі людей не толко з самого Крыму, але и з Черкес, и тогді ж мают, що потреба и в замках тамошных поправляти, а теперь нічого не выдачы ні отколь собі прикрого, безпечне седят в давных крпостях. В том Казикермені, повідаєт, два городки давнійшыє от воды мощных до обороны, а третій от поля примурованый слаб до обороны. На Казикермен любо бы великие потуги государские московские и козацкие наступовати міли, еднак оны, бесурмане, там найдуючыєся не мислят здаватися, але до смерти хотят битися. Казикермен тот цале на старане и опеку ханскую ест поліцен и для того за позво-

ленем солтана турецкого хан з Крыму в сем прошлом місяцѹ для лучшей собѣ поуфалости старого бея, именем Бекер, до Крыму зняв без жадной причыны, а своего племенника нѣякогос Темершан мурзу на бейство в Казикермен там прислал.

О хану повѣдает, же теперѣ у Крыму найдется, а скоро зыма станет, то мѣет запевне зо всіми ордами под державу их царского пресвітлого величества войною ити и з Крыму теперѣ жадных чат не велит пускати под города государские, жебы відомости не дать о своем намѣрении зготованюся, также чтоб и языка не пустит з своей поганской стороны.

О нурадын солтану повѣдает, же в Білогородщынѣ тепер найдется и зимовати там же несходимо мает, а если оный сего літа куда колвек на войну ходыл, того он не відает подлинно. О калзі солтан сказует, он теперѣ з Маджарской землі повернувшись, в Білогородщынѣ найдется, а на зиму его сподеваются до Крыму. А выступил з Маджарской земли он, калга, для того, же Ейн серескер паша, над всім войском турецким сего літа началствующий, нарекаючы на его, калгу солтана, иж под Беликградом против немецких войск не так щире заставлялься, як он з турками двох нѣякихсь мурз велѣл повѣсити.

Повѣдает о немецких войсках, же сего літа Беликград нижный увесь город взяли, тилко у замку з пять тысяч турецкого войска здержалосѣ, которых нѣмцы, оточивши шаньцами своими, кгда обезпечилися, теды тии турки якобы з верхного города разом всі знесицка (*описка, має бути «знанацька» – Ю. М.*) вийшовши, в шанцах много войска нѣмецкого викололи и з города преч знову оных всіх вибили.

О солтану турецком повѣдает, же сам нікуда на войну ити не мислит, тилко войска свои турецкие знову против нѣмцов випровавати мает на пришлое літо. До солтана турецкого от гробу Махометового нѣякийсь Гаджій принѣс такое пророчество и упевнене, же якобы знову ему такое щасте у войнѣ пановатимет над христианами всюда, як перед тым было. О якої відомости собѣ потішной даючи знати и упевняючы як в Крым до хана, так и по всей своей державѣ бесурманьской до пашей писма порозсылал недавними часы”.

ІР НБУВ, ф. II, спр. 13518–13635, арк. 357–365. Копія кінця XIX ст.

№ 4

1688, листопада 13(3). – Конфесата перекопських татар

“Мова татарина перекопского раннього, именем Менкгли, котрого самодевята з иншими татарами на той стороні Днепра под містечком Синявою запорозкое и переяславское товариство добывши, в Батуриин 3 ноеврия 1688 року припровадили.

Тот Менкгли татарын кажется с Перекопу самого мешканцем, а пошло было их у чату з сотце чоловіка татар, з Перекопу, з Байбул акгою, з Инкул акгою и Падас акгою на добычу под города польские, самоволне, без жадного указу ханского. И кгда переправившыся в Казикермені через Дніпр, на Инкгул прийшли и зънайшли свіжий козацкий шлях, там зараз ведлуг своего поганского обыкновення почали стрілою ворожити, если им в дорозі той поведется щасливе. Якая ворожка, кгда им помисльного в той дорозі повожена не оказовала, теда з оных, стративши охоту, болшая часть зараз два акгы, Инкгул и Падас, з многими тими татарами всіми, якие не зезволили далее в тую чату ити, назад до Перекопу повернулись, а третій Байбул акга, который був над всіми ватагом самодеветнадцет на свое щасте пошол, хотячы именно вдарити для добычи под местечко Синяву. А там прийшовши вже близко местечка Синявы, кгда межы лесами в скритом містцу стали оны на ночь, хотячы на завтрашний день знецака под местечко помененное ударити, теда за ными слідом прийшовшы помененное товариство увечор власне на заході слонца ударили и трох на смерть в том погромі забили, а девети их живцем узяли. Иншие зась остаток килка чоловік утекли в поле, а розгромлено их под Синявою двадцатого дня як з Перекопу выйшли в тую чату.

О хану кримском повідаєт, же при их бытности, як з Перекопу оны выходили в тую чату, з Бакъцисараю до Перекопу прийшов и міл на завтрейший день по отході их за Перекоп выйшовши и о чом раду учинившы з своїми всіми крымскими панами радними, зараз до Белгородщины зо всіми ордами ити, бо такой к нему, хану, от солтана турского прийшов указ чрез нарочного чауша, абы конечно в Белгородщину ишол без отмовы. И тот чауш потоль з Крыму назад не вернулся, поколя аж хана з Бакцисараю не подняв и в Перекоп не припровадив.

Чутно было тое в Перекопі, же скоро хан у Казикермені Дніпр переправит, простуючы в Белгородщину, то якобы запевне у Крым на его місце калга солтан, на сей час в Білогородщині зостаючий, мает до Крыму прийти. Мурадин солтан в Белгородщині тепер зостаєт и там маєт зымовати, а для чога хан в Белгородщину пойдєт, то его он, Менъггли татарин, не знаєт.

На прийдучое літо войск государских, московских и козацких, запевне под Крым сподєваються, от которых як бы міли оны, бесурмане, боронитися, того он нічога не відаєт. Тое тилко твердит, же старшина, мурзы и значные акгы в Крыму жежджаючыся, еден до другого о чом радятся, а так дорозуміватися, же не о чом иньшом, тилко том, якбы міли на пришълое літо боронитися от приходу войск государских. Прошлого такърочного літа, чуючы до себе поход войск государских, ров и вал коло Перекопу оправляли, а сего прошлого літа, же нікого до себе не сподівалися. З тих мір онога рову ни мало не оправляли.

В Крыму и в Білогородщині, повідаєт, же барзо великий урожай на всякое збоже был, а найбарзій на просо.

Солтан турский на пришълое літо, если куда войска свои турецкие выправовати маєт на войну, да и сего прошлого літа, где власне войска турецкие з немецки билися и хто кого подолів, того он подлинно не відаєт. Тое тилко твердит, же в Перекопі чутно было, что турецкие войска з німецкими гдєсь в Маждарьской землі міли бой сего літа прошлого. В Черкєсы послано з Крыму прошлыми недавними часы, якбы власне тому минуло неділь десять, певную часть орды у помоч к тому солтану, который там з Крыму послан єсть, а то на поскромлене черкєсов тых, которые збороняются звыклоє даны у Крым давати. От стороны полской и от запорожцов з Коша жаднъх до Крыму ні о чом не бывало посланцов и тепєрь не маш. О поході войска козацкого под Очаков для промислу военного в Перекопі отнюд при них не чувать было и оны в чату идучи, не знали о поході того войска. Тилко що шлях великий свіжый выш Инкгула Великого перейшли.

Другый татарын перекопский же, именем Доинкгелды, кажет породы украинной з тамобочного города Тарасовьки. А завезено его в Перекоп малым хлопъцем. Тот повідаєт все тое слово в слово

о повоженю кримском, як говорыл вышъписанъный пораненый
Меньггли. Третый татарын именов Бостян, четвертый Булат и
иные все товариши о походе хана з Криму в Білогородщину и о
ином повоженю кримском также слово в слово повѣдают, що и
первыя два говорили”.

ІР НБУВ, ф. II, спр. 13518–13635, арк. 389–394.

Копія кінця XIX ст.